

UDK 341.8:323.2 (497.6) "1878/1908"

323.2:296 (497.2) "1878/1908"

Izvorni naučni rad

ZEMALJSKA PRIPADNOST STANOVNIKA BOSNE I HERCEGOVINE U PRVIM GODINAMA AUSTROUGARSKE UPRAVE

Amila Kasumović

Odsjek za historiju, Filozofski fakultet, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Ovaj rad ima za cilj prikazati nekoliko međusobno povezanih problema koji se tiču pravnog položaja Bosne i Hercegovine nakon austrougarske okupacije, pitanja konzularnog zastupanja bosanskohercegovačkih stanovnika u inozemstvu, izdavanja putnih isprava, definiranja pojma zavičajnosti i zemaljske pripadnosti. Autorica rekonstruira pravni položaj jevrejskih porodica porijeklom iz Bosne, koje su se još u osmanskom periodu naselile u Bugarskoj.

Ključne riječi: pravni položaj Bosne i Hercegovine, zemaljska pripadnost, putne isprave

Prilikom istraživanja u Arhivu Bosne i Hercegovine naišli smo na nekoliko dokumenata koji su se ticali pitanja konzularne zaštite iz Bosne davno iseljenih i u Bugarskoj naseljenih jevrejskih porodica, koje su zahtijevale izdavanje pasoša od austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini. Ovaj izolirani slučaj nas je uputio na istraživanje niza međusobno povezanih pitanja koja se tiču pravnog položaja Bosne i Hercegovine nakon 1878. godine, utvrđivanja državne pripadnosti domaćeg stanovništva, definiranja pojmovna zemaljske pripadnosti i zavičajnosti, te izdavanja pasoša.

Budući da se o pitanjima zemaljske pripadnosti i zavičajnosti, kao i o praksi izdavanja pasoša u domaćoj historiografiji veoma malo pisalo, smatrali smo neophodnim ukazati naučnoj javnosti na ovaj važan problem, tim više što je ovo pitanje jasno određivalo sudbinu stanovnika Bosne i Hercegovine nakon Berlinskog kongresa, te imalo odraza na njihove životne aktivnosti i svakodnevnicu. Ovo pitanje nam dodatno osvjetljava austrougarsku politiku na prostorima Bosne i Hercegovine, ali i šire na prostoru Balkana.

Iako smo u istraživanju bili prinuđeni, stjecajem okolnosti, krenuti od pojedinačnog slučaja da bismo došli do određenih zaključaka na općem nivou, u prezentiranju rezultata koristit ćemo, radi preglednosti rada i boljeg shvaćanja problematike, posve obrnut metod.

Pravni položaj Bosne i Hercegovine i pitanje državne pripadnosti bosanskohercegovačkog stanovništva 1878-1908.

Velika istočna kriza (1875-1878), koja je okrenula evropsku povijest u posve drugom pravcu, agresivnije je nametnula potrebu konačnog rješavanja Istočnog pitanja i sudbine Osmanskog carstva. Oslabljeno ratovima sa Rusijom, Srbijom, Crnom Gorom, Osmansko carstvo je bilo prinuđeno pristati na nepovoljne odredbe mira u San Stefanu.¹

Velika Bugarska i jake pozicije Rusije na području istočnog Balkana, predviđene ovim mirovnim ugovorom, izazvale su negodovanje kod većine evropskih zemalja, te je odlučeno da se poduzme revizija istog na Berlinskom kongresu, održanom od 13. juna do 13. jula 1878. godine. Sjednica koja je određivala sudbinu Bosne i Hercegovine održana je 28. juna 1878. godine i već je tada bila jasna sudbina ovih, još uvijek osmanskih provincija, o čijoj su

¹ Mir je potpisan između Osmanskog carstva i Rusije 3. III 1878. Prema ovom mirovnom ugovoru Srbija, Crna Gora i Rumunija trebale su dobiti nezavisnost i teritorijalno proširenje na račun osmanskih posjeda. Stvorena je Velika Bugarska, autonomna kneževina sa vazalnim odnosom prema Osmanskom carstvu. Za Bosnu i Hercegovinu je, prema članu 14, bilo određeno slijedeće: "Plaćanje zaostalih poreza se ne treba zahtijevati i trenutni prihodi tih provincija, do 1. marta 1880, trebaju se koristiti za nadoknadu štete porodicama izbjeglica i stanovnika, žrtava nedavnih događanja, bez razlike na rasu i vjeru, te shodno lokalnim potrebama zemlje. Iznos, koji bi se trebao primati godišnje nakon ovog perioda od strane centralne vlade, treba naknadno utvrditi specijalnim pregovorima između Turske, Rusije i Austro-Ugarske". Preliminary Treaty of Peace between Russia and Turkey. Signed at San Stefano, 19th February/3rd March 1878, No 518, u: Hertslet E. 1891. 2672.

okupaciji visoki zvaničnici Monarhije raspravljali i ranije.²

Članom 25. bio je neodređeno definiran budući položaj Bosne i Hercegovine.³ Odlučeno je da će provincije Bosna i Hercegovina biti okupirane ili zaposjednute (*besetzt*) i upravljane (*verwaltet*) od strane Austro-Ugarske. Nije determinirano vrijeme trajanja ove okupacije, niti modaliteti uprave. Stoga je i ostavljen prostor da se daljim pregovorima između austroугarske i osmanske vlade definiraju određena pitanja vezana za budućnost Bosne i Hercegovine. Pregovori su rezultirali konvencijom koja je potpisana između Osmanskog carstva i Austro-Ugarske 21. aprila 1879. godine. Za našu temu je važno istaći uvodni dio ove konvencije u kojem se garantira da okupacija Bosne i Hercegovine neće naškoditi suverenim pravima sultana na obje provincije.⁴ Od deset članova koji sačinjavaju ovu konvenciju nama je najinteresantniji član 6, prema kojem će pitanje stanovnika Bosne i Hercegovine koji se zadržavaju ili putuju van provincija biti regulisano putem posebnog sporazuma.⁵ Do ovakvog

² “Unter unseren officiösen Organen ist es namentlich die ‘Presse’, welche unermüdlich für die Occupation von Bosnien und der Herzegowina durch österreichische Truppen plaidirt”. *Neue Freie Presse*, Nr. 4856. Wien: den 4. März, 1878. 1. “Die Occupation von Bosnien und der Herzegowina ist ein Project, welches niemals aufgegeben und seit Beginn orientalischen Verwicklung festgehalten wurde”. *Neue Freie Presse*, Nr. 4970. Wien: den 29. Juni 1878. 1.

³ Artikel XXV: “Die Provinzen Bosnien und Hercegovina werden von Oesterreich-Ungarn besetzt und verwaltet werden. Da die oesterreichisch-ungarische Regierung nicht wünscht, die Verwaltung des Sandschaks von Novi-Bazar, welches sich zwischen Serbien und Montenegro in südöstlicher Richtung bis über Mitrovitza hinaus erstreckt, auf sich zu nehmen, wird die ottomanische Verwaltung dort weiter in Wirksamkeit verbleiben. Nichtsdestoweniger behält sich Oesterreich-Ungarn, um die Aufrechthaltung des neuen politischen Zustandes ebenso wie die Freiheit und Sicherheit der Communicationswege zu sichern, das Recht vor, im ganzen Umfange dieses Theiles des ehemaligen Vilajets von Bosnien Garnisonen zu halten und militärische, sowie handelsstrassen zu besitzen.

Zu diesem Zwecke behalten sich die Regierungen von Oesterreich-Ungarn und der Türkei eine weitere Verständigung über die Details vor.” Staatsvertrag zwischen Oesterreich-Ungarn, Deutschland, Frankreich, Grossbritannien, Italien, Russland und der Türkei (Geschlossen zu Berlin am 13. Juli 1878), *Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen 1878-1880* (Dalje: Sammlung 1878-1880), Band I, 1880. 3. Usp. Hertstlet E. 1891. No 530, 2780.

⁴ “[...] und da die Occupation Bosniens und der Hercegovina die Souveränitätsrechte Seiner kaiserlichen Majestät des Sultans auf diese beiden Provinzen nicht beeinträchtigt, [...]”, Sammlung 1878-1880, Band I, 4

⁵ Artikel 6: “Die Frage der Behandlung der Bewohner Bosniens und der Hercegovina, welche sich ausserhalb dieser Provinzen aufhalten und reisen, wird noch durch ein eigenes

sporazuma nikada nije došlo i to je bio glavni razlog zbog kojega se u prvim godinama austrougarske okupacije nije moglo razlučiti ko je odgovoran za stanovnike Bosne i Hercegovine ili na koji način im se izdaju pasoši.

Među istaknutim pravnicima, koji su o pravnom položaju Bosne i Hercegovine pisali krajem 19. i početkom 20. stoljeća,⁶ razvila su se dva dijametralno različita stava o ovom pitanju. Razlika u njihovima stavovima posljedica je drugačijeg pristupa ovom problemu. Oni koji su smatrali da se ne može govoriti o sultanovom suverenitetu u Bosni i Hercegovini polazili su od “situacije na terenu”, odnosno od činjenice da je Austro-Ugarska u prvim godinama okupacije, određenim zakonskim aktima, uspjela ostvariti stvarnu vlast nad Bosnom i Hercegovinom.⁷ Nasuprot njima, pravnici poput Theodora Dantschera von Kollesberga, Josefa Ulbricha, Georga Jellineka i Hansa Schnellera polazili su od osnovnih postavki pravne teorije i smatrali su da sultan ima stvarni suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom, te da su stanovnici iste osmanski podanici, odnosno državljani, što je bilo izuzetno važno u predstavljanju stanovništva Bosne i Hercegovine izvan zemlje.⁸ Schneller je napravio

Uebereinkommen geregelt werden.”, *Sammlung 1878-1880*, Band I, 6. Usp. Hertstlet E. 1891. No 545, 2855-2859.

⁶ Sveobuhvatnu modernu studiju o državnompravnom položaju Bosne i Hercegovine napisao je Classen L. 2004.

⁷ Najradikalniji po svojoj argumentacijskoj liniji bio je Emil Lingg. On je teoriju o suverenosti austrijskog cara na području Bosne i Hercegovine temeljio na šturim odredbama člana 25. Berlinskog ugovora, te na činjenici da je Austro-Ugarska nakon izvjesnog perioda vladala Bosnom i Hercegovinom u pravom smislu. Za njega je Aprilska konvencija bila nevažan dokument, a razlog zbog kojeg je ne smatra pravnim izvorom leži u činjenici da ista nije objavljena (sic!). Ovu tvrdnju je opovrgnuo Schneller tvrdeći da je ona jednako valjan pravni izvor kao i Berlinski ugovor. Nije nam jasno kako je autorima promakla činjenica da je ova konvencija ipak objavljena i to u Zborniku zakona i naredaba koje se odnose na Bosnu i Hercegovinu za 1878-1880. godinu (*Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen*, Band I). Osim toga, konvencija je objavljena i na engleskom jeziku (Hertslet E. 1891). Lingg je smatrao da suveren nema pravnu, nego činjeničnu upravnu vlast što je bila i jedna od najsmjelijih tvrdnji za pravna stanovišta tog doba. Za njega suverenitet nije pravo, nego svojstvo. Sultan, možda, ima pravo na suverenitet, ali ipak nema suverenost nad ovim provincijama. Samim tim on pravo konzularne zaštite bosanskohercegovačkih pripadnika i pravo da im se izdaju dokumenti za putovanja pripisuje Austro-Ugarskoj samo na temelju činjenice da je ona u praksi to i preuzela na sebe u godinama koje su uslijedile poslije okupacije. Više o tome: Lingg E. 1890. Usp.: Neumann L. 1885.

⁸ Theodor Dantscher von Kollesberg. 1880; Ulbrich J. 1892; Jellinek G. 1914.; Schneller H. 1899.

paralelu između Bosne i Hercegovine i Egipta, Bugarske i Kipra. Naime, sve su ove zemlje priznavale vlast sultana, ali su njima upravljale druge vlade. Ipak je u ovim zemljama spoljni suverenitet, to jest pravo zastupanja pripadnika ovih zemalja izvan njihova teritorija, pripadao Osmanskom carstvu.⁹

Autori koji su pisali o Bosni također su se priklanjali jednom ili drugom pravnom shvatanju pitanja prava suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom. Fournier se osvrnuo na činjenično stanje koje je vladalo u Bosni nakon okupacije, gdje je istakao posebne zasluge Austro-Ugarske na uspostavljanju mira i reda u ovim provincijama, čime su ispunjena očekivanja Evrope. Po njemu je sve što je Austro-Ugarska uradila u Bosni remekdjelo modernog kulturnog rada, a to je bilo moguće izvesti jedino usljed okolnosti da je dunavska Monarhija pravo suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom preuzela na sebe, s čime je nužno bilo vezano i pravo da stanovnike ovih pokrajina štiti u inozemstvu, a to ne bi bilo moguće da su oni ostali osmanski državljani.¹⁰ Za razliku od Fourniera, Schmid se u svojoj izvanrednoj studiji o Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom osvrnuo i na Schnellerovu i na Linggovu raspravu o pravnom položaju Bosne i Hercegovine. Smatramo da je on najbolje u svojim zaključcima pomirio nepobitne pravne činjenice koje su ovaj problem rješavale u korist Osmanskog carstva, a koje je zagovarala jedna struja pravnika i praktično izvršavanje državne vlasti u Bosni i Hercegovini, od čega je u svom teoretiziranju kretala druga pravna struja. Schmid premosnicu pronalazi u raščlanjivanju pojmova narodnopravni (*völkerrechtlich*) i državnopravni (*staatsrechtlich*) odnosi. Nakon što se osvrnuo na odredbe Konvencije od 21. aprila 1879. godine, Schmid zaključuje da bi se odnos Bosne i Hercegovine prema Monarhiji mogao posmatrati prije svega samo (podvukla A. K.) kao narodnopravni. Gotovo odmah nakon okupacije obje provincije i njihovi pripadnici povezani su putem čvršćih pravnih veza, tako da su se narodnopravni pretvorili u državnopravne odnose.¹¹

⁹ Schneller H. 1899. 92. Na tragu Schnellerove argumentacije bio je i Wurmbrand, koji je smatrao da Monarhija u Bosni i Hercegovini jeste izvršavala državnu vlast, ali samo kao delegirano pravo, uvijek očekujući da će ista biti ponovo uspostavljena od strane Osmanskog carstva. Stoga Bosna i Hercegovina nisu bile sastavnim dijelom Monarhije, niti su stanovnici ovih pokrajina stekli austrijsko ili ugarsko državljanstvo. Wurmbrand N. 1915. 16.

¹⁰ Fournier A. 1909. 82.

¹¹ Schmid F. 1914. 15.

Suština problema koji se tiče pravnog položaja Bosne i Hercegovine leži u činjenici da se Austro-Ugarska oglušila o odredbe konvencije i sultanovo pravo suvereniteta nad ovim provincijama različitim zakonskim aktima (Zakon o uključenju Bosne i Hercegovine u zajedničko carinsko područje – 20. decembar 1879, Zakon o upravljanju Bosnom i Hercegovinom – 22. februar 1880, Privremeni odbrambeni zakon – 4. novembar 1881)¹² pretvorila u svoje vlastito.¹³

Pojam zemaljske pripadnosti i zavičajnosti

Iz prethodne rasprave mogli smo uočiti kako je pravni status stanovništva Bosne i Hercegovine zapravo bio nedefiniran. Prema Aprilskoj konvenciji je bosanskohercegovačko stanovništvo bilo pod osmanskim suverenitetom i time se moglo definirati kao osmanski pripadnici. U praksi se nastojalo učiniti sve da takva definicija ne opstane. Oni ipak nisu bili niti austrijski, niti ugarski državljani i stoga je za njih nova vlast morala osmisliti poseban pojam, koji je do danas ostao nejasan, nedefiniran i maglovit.

Dr. Edmund Bernadžik, profesor javnog prava na Bečkom univerzitetu, pisao je 1909. u *Neue Freie Presse* da Bosna i Hercegovina nije država, nego pokrajina, za koju u državno-pravnom jeziku nema imena nego “zemlja”. Stoga Bosanci i Hercegovci nisu ni austrijski ni ugarski državljani, već “zemaljski pripadnici”.¹⁴ Austro-Ugarska je pribjegla vješto odabranoj formuli zemaljske pripadnosti (*Landesangehörigkeit*), koja je ostala nedefinirana, a zbog tako neodređenog statusa stanovnici Bosne i Hercegovine nisu uživali sva građanska prava ni u Austro-Ugarskoj, ni u Osmanskom carstvu.¹⁵

U našem istraživanju nismo naišli na precizan zakonski akt koji pojam zemaljske pripadnosti jasno definira. Stoga smo objašnjenje potražili u Ustavu iz 1910. godine, iako on izlazi izvan vremenskih granica zadanih u ovom radu i donesen je u vrijeme kada je pravni položaj Bosne i Hercegovine bio

¹² O prva dva zakonska akta i njihovom praktičnom značenju za Bosnu i Hercegovinu pogledati kod: Juzbašić Dž. 2002. 11-49; Ibidem, 49-87. O Vojnom zakonu iz 1881. pogledati više kod: Šehić Z. 2007. 28-49. i Classen L. 2004. 114-116.

¹³ Imamović M. 1997. 24.

¹⁴ Nježić Ž. 1910. 6. Nježić je u osvrtu na ovaj Bernadžikov stav zaključio kako su zemaljski pripadnici isto što i podanici sa dužnostima, a bez javnih prava.

¹⁵ Imamović M. 1997. 25-26.

izmijenjen usljed aneksije 1908. godine. Prema članu 3. spomenutog ustava, bosanskohercegovački zemaljski pripadnici jesu oni koji su to svojstvo stekli ili će ga steći: 1. zakonitim rođenjem od roditelja zemaljskog pripadnika ili nezakonitim rođenjem od majke zemaljske pripadnice; 2. pozakonjenjem po ocu zemaljskom pripadniku; 3. udajom za muža zemaljskog pripadnika; 4. stalnim namještenjem austrijskog ili ugarskog državljanina u javnoj službi u Bosni i Hercegovini i 5. naročitim podjeljenjem po nadležnome mjestu. Svojestvo bosanskohercegovačkog zemaljskog pripadnika koje je stekao muž proteže se i na njegovu suprugu i na njegovu maloljetnu zakonitu djecu.¹⁶ Prema članu 4, na snazi su ostali stari propisi koji su se ticali pitanja stjecanja, odnosno gubljenja svojstva bosanskohercegovačkog pripadnika.¹⁷

¹⁶ Bavčić U. 1991. 62-63.

¹⁷ Ibidem, 63. Zajedničko ministarstvo finansija je 1880. godine izradilo Nacrt pravila kojima se reguliralo pitanje prijema i otpusta iz zemaljskog pripadništva. Austrijska vlada je ova pravila odobrila, ali ih je ugarska odbacila. Juzbašić Dž. 2009. 216. Uspjeli smo naći ovaj nacrt u Arhivu Bosne i Hercegovine u fondu Zajedničkog ministarstva finansija. Naime, Zemaljska vlada je 29. maja 1880. poslala dva dopisa ZMF, br. 10441 i 10947, koja su se ticala pitanja otpuštanja i primanja u zemaljsku pripadnost u BiH i tražila upute radi daljeg postupka. Zajednički ministar finansija – Szlavy je u dopisu upućenom Ministarstvu vanjskih poslova i Ministarstvu rata od 15. augusta 1880/br. 3796 istakao da ovo bitno pitanje mora ići na komisijsko savjetovanje i da mu ova ministarstva trebaju poslati svoje predstavnike. Ministarstvo rata je odgovorilo u roku od dva dana i za svog predstavnika odredilo Ignaza Proscheka (br. 5774). Savjetovanje je održano 21. augusta. Razmatrano je uglavnom pitanje primanja u zemaljsku pripadnost, što je regulirano u šest paragrafa: 1) Stranci stječu zemaljsku pripadnost, ili putem braka sa zemaljskim pripadnikom ili putem dozvole od strane vlasti. Dozvolu izdaje Zajedničko ministarstvo posredstvom zahtjeva koji uputi Zemaljska vlada. 2) Putem zemaljske pripadnosti stječu stranci sva prava i dužnosti koje imaju i oni koji su rođenjem zemaljski pripadnici. 3) Zemaljska pripadnost može biti dodijeljena svakom strancu koji otpuštanje iz svog ranijeg državnog saveza ili dokaz o svom, prema domovinskom zakonu važećem, preduzetom istupanju iz istog donese; dokaže punoljetstvo i izvore dobara ili prihoda, od čega se može izdržavati njegova porodica, te ako je u moralnom i političkom smislu besprijekorna ponašanja. 4) Punoljetstvo interesenta je prosuđeno prema zakonu one države kojoj je isti prije pripadao. 5) Dodjela zemaljske pripadnosti ograničava se na suprugu interesenta kao i na njegovu nepunoljetnu djecu, ukoliko posljednji, prema zakonima domovine, od iseljavanja nisu isključeni. 6) Nepunoljetni interesentni mogli bi pod uvjetima člana 3. zemaljsku pripadnost putem svojih zakonskih predstavnika steći. ABiH, ZMF, br. 5825/1880. Dalja prijepiska se ticala člana 3, i pitanja da li bi isti trebao važiti i za osmanske podanike, budući da se oni nisu mogli posmatrati kao stranci, zbog jedinstvenih državno-pravnih prilika. ABiH, ZMF, br. 6263, 7061, 7278/1880. Zakonsko reguliranje ovog pitanja u ustavnom periodu bit će predmetom našeg slijedećeg istraživanja.

Pored državljanstva, odnosno zemaljske pripadnosti susrećemo se i sa pojmom zavičajnosti¹⁸ ili domovinskog prava (*Heimatsrecht*, a u dokumentima često *Heimatszuständigkeit*).

Primanje u zavičajnost bilo je sastavnim dijelom općinske uprave. Pretpostavka za zavičajnost bila je državljanstvo, a podrazumijevala je pripadnost zavičajnika samo jednoj općinskoj upravi.¹⁹

Domovinsko pravo u Bosni i Hercegovini mogao je imati svaki bosansko-hercegovački zemaljski pripadnik koji je u određenom mjestu rođen i koji tu živi ili je tu stekao kuću, odnosno komad zemlje u vlasništvo i koji se tu naselio. Dalje, domovinsko pravo imaju svi zemaljski pripadnici koji su u određenom mjestu boravili punih deset godina bez prekida i svi koji putem odluke općinskog predstavništva budu primljeni u općinski savez.²⁰

U Monarhiji se domovinsko pravo stjecalo putem rođenja ili vjenčanja, te putem dodjele od strane općine. Osobe koje nisu imale ovo pravo, te ukoliko u općini svog boravka nisu plaćale direktne poreze, bile su poznate kao “spoljni” i nisu mogli imati nikakve zahtjeve prema općini. Ukoliko bi osobe bez domovinskog prava u općini u kojoj stanuju plaćali direktne poreze, one bi se smatrale općinskim zadružnicima (*Gemeindegenossen*) i imali su biračko pravo.²¹

¹⁸ Pojam zavičajnosti bio je specifičan za austrijsko pravo, dok ga tradicionalni pravni sistem zapadnih država nije poznavao. Čepulo D. 1999. 799.

¹⁹ Ibidem. U Bosni i Hercegovini pretpostavka za zavičajnost nije bila državljanstvo, nego se radilo o obratnoj situaciji, bar kada je u pitanju stjecanje zemaljske pripadnosti u Bosni naseljenih stranaca. Na slučaju njemačkih kolonista dokazali smo da su oni za prijem u zemaljsku pripadnost morali prvo podnijeti dokaz da pripadaju određenom općinskom savezu. Više o tome: Kasumović A. 2008. 59.

²⁰ Schmid smatra da su ove norme bile samo privremeno sredstvo, te da je u Bosni nedostajala detaljna uredba ove pravne materije. Schmid F. 1914. 79-80. Za razliku od Bosne, 30. aprila 1880. godine car je potvrdio Zakon o zavičajnim odnosima u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Čepulo D. 1999. 811.

²¹ Die Habsburger Monarchie 1848-1918, Verwaltung und Rechtswesen, Band II, Verlag Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1975, 283.

Zakonsko reguliranje izdavanja pasoša u Bosni i Hercegovini u prvim godinama austroугarske okupacije

Identifikacija pojedinaca postala je izuzetno važna u devetnaestom stoljeću. No, šta bi identitet pojedinca značio u kontekstu dokumentacije koju izdaju državni organi vlasti kako bi isti i potvrdili? Jane Caplan daje veoma interesantnu definiciju identiteta: “The term identity, [...] incorporates the tension between “identity” as the *self-same*, in an individualizing, subjective sense, and “identity” as *sameness with another*, in a classifying, objective sense”.²²

Jedan od važnijih dokumenata koji je sadržavao identitet osobe i bio jamstvo da se ista može kretati i van okvira svog zavičaja i države bio je pasoš. Možemo slobodno tvrditi da je pasoš jedno od sredstava koje najbolje oslikava formiranje nacionalnih država, iako su slični dokumenti postojali i prije. Činjenica da su pasoše izdavale vlade ukazuje na važnost građanstva u svijetu nacionalnih država, a pasoši su omogućavali vlastima da odvoje domaće stanovništvo od stranaca.²³ Koliko su pasoši bili važni u historiji identifikacije, govori i činjenica da su ih izdavali uglavnom viši organi vlasti.²⁴

Osmansko carstvo je također pratilo praksu zapadnih država. Kako je Bosanski ejalet/vilajet također bio sastavnim dijelom ovoga carstva, to su se iste putne isprave izdavale i stanovnicima Bosne. Neke od tih isprava su i sačuvane.²⁵ Propisi za putne isprave bili su prilično strogi i svaki stranac je u

²² Caplan J. 2001. 51.

²³ Fahrmeir A. 2001. 218, 220. Upravo zbog odvajanja stanovništva u određene kategorije prilikom dokumentacije njihova identiteta, Jane Caplan tvrdi da historija identifikacije nije toliko mnogo historija individualnosti koliko je to historija kategorija i njihovih pokazatelja. Caplan J. 2001. 51.

²⁴ Početkom 19. stoljeća u njemačkim zemljama jedino su zvaničnici iz okruga (Kreis) pa naviše mogli raditi sa praznim formularima za pasoše, u cilju sprečavanja krađe i sl. Uloga lokalnih organa ograničavala se na izdavanje privremenih dokumenata koji su pojedincu omogućavali da stigne do organa vlasti koji su bili zaduženi za izdavanje pasoša, da bi tamo podnijeli molbu za izdavanje istog. U Hesse-Darmstadtu su se 20-ih godina 19. stoljeća izdavale tzv. Erlaubnis-Scheine, koje su važile dva dana, a značile su da se osoba obavezala i da joj se zato može garantirati pasoš za određenu destinaciju. Fahrmeir A. 2001. 222.

²⁵ Hana Younis dala je prikaz putne isprave trgovca Gavre Jelića iz 1866. godine. Na prednjoj strani isprave je osmanski tekst koji precizira porijeklo onoga kome se putovnica izdaje, mjesto stanovanja, destinaciju putovanja, te potvrdu sarajevske kaze. Lični opis putnika je dat na francuskom jeziku. Na poledini dokumenta su pečati Austrijskog konzulata u Sarajevu,

unutrašnjosti zemlje morao imati pasoš. Certifikati graničnog saobraćaja bili su oslobođeni vize za pasoše, ali samo na osam dana trajanja.²⁶ Za austrijske državljane postojala je posebna povlastica koja je podrazumijevala da im nije trebao pasoš za putovanje koje traje jedan dan od granice.²⁷

Nakon što je Austro-Ugarska izvršila okupaciju Bosne i Hercegovine, praksa izdavanja pasoša doživjela je izmjene. Već 16. oktobra 1878. godine izdat je Provisorini statut za Policijsku direkciju (ravnateljstvo redarstva) u kojem prema članu 2. u polje djelovanja iste spada i tzv. Policija za strance (*Fremdenpolizei*), kao i pitanje pasoša.²⁸

Nešto preciznije odredbe o pitanju pasoša date su dva mjeseca kasnije, kada je naglašeno da svi domaći putnici moraju imati pasoše (teskere), izrađene prema utvrđenom urneku, u kojima se posebno morala utvrditi ruta puta. Svi izdati pasoši trebali su biti registrirani. Sve osobe koje nisu posjedovale pasoše iste su morale nabaviti, a molba se podnosila kod komandanata postaja kao uredskih šefova. Pasoše je besplatno trebalo izdavati za putovanja koja bi se odvijala po Bosni i koja su bila odobrena.²⁹

Odmah nakon izvršene okupacije Ministarstvo unutrašnjih poslova postavilo je pitanje Zajedničkom ministarstvu o tome da li pripadnici Austro-Ugarske monarhije moraju za putovanje u Bosnu i Hercegovinu imati legitimacijske karte ili pasoše. Interesantna je činjenica da se za odgovor na ovo pitanje Zajedničko ministarstvo raspitalo o naređenjima Zemaljske vlade u Sarajevu koja se tiču pasoške problematike. Zajedničko ministarstvo krenulo je od pretpostavke da je kontrola stranaca u Bosni i Hercegovini neophodna,

Beogradske uprave i Vojne stanice Bazias u Ugarskoj, koji zapravo predstavljaju viziranje i potvrdu mjesta prelaska dotičnog. Younis H. 2009. 152-153. Kreševljaković navodi da su pasoše izdavali u Sarajevu kadija i muselim. U ranijem periodu ove su poslove mogli obavljati i kapetani. Autor donosi primjer jednog takvog pasoša. Kreševljaković H. 1991. 55.

²⁶ Bogićević V. 1949. 229.

²⁷ Thoemmel G. 1867. 204.

²⁸ Provisorisches Statut für die Polizeidirektion in Sarajevo vom 16. Oktober 1878, *Sammlung 1878-1880*, Band I, 382.

²⁹ Navedene odredbe istaknute su kako bi se imao nadzor nad kretanjem agitatora koji su dolazili s područja Srbije, koji su austrougarskim vlastima predstavljali prijetnju šireći nezadovoljstvo među domaćim stanovništvom. Erlass des II Armeecomandos vom 28. Dezember 1878, Nr. 733. Praes betreffend das Meldungswesen, *Sammlung 1878-1880*, Band I, 385.

ali da se putovanje pripadnika Monarhije u Bosnu i Hercegovinu ne bi trebalo otežavati, te da bi legitimacijske karte mogle služiti kao putne isprave. Međutim, šef Zemaljske vlade, iako spreman da olakša putovanja pripadnika Monarhije u Bosnu i Hercegovinu, raspolagao je informacijama “državno-policijske prirode” koje su ga navele na zaključak da još nije došlo vrijeme da pripadnici Monarhije putuju u Bosnu samo sa legitimacijskim kartama, posebno zbog toga što iste nisu sadržavale opis osobe koja putuje. Konačni zaključak je bio da pripadnici Monarhije za putovanje u Bosnu ipak moraju posjedovati pasoše. Isto je vrijedilo i za stanovnike Bosne i Hercegovine koji su putovali u Austro-Ugarsku.³⁰

Pretpostavljamo da je u prvim mjesecima uspostavljanja austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini bilo dosta zloupotreba, te da je vladalo anarhično stanje u pitanju putnih isprava, ali da je bila ugrožena i javna sigurnost zbog pojave sumnjivih lica i stranaca. Najvjerovatnije je to bio razlog što je Zemaljska vlada 31. januara 1879. godine izdala oglas (na njemačkom, kao i na bosanskom jeziku uz upotrebu latiničnog i ćiriličnog pisma) u kojem je saopćeno da je svaki stranac koji boravi u nekom mjestu preko noći dužan da se prijavi kod mjesnog redarstva - kod kajmekama, mudira ili seoskog poglavara. Svi domaći putnici morali su sebi nabaviti “putnicu” (teskeru). U slučaju da se putovanje namjeravalo obaviti unutar Bosne i Hercegovine i da je za to postojalo odobrenje, molba za izdavanje pasoša podnosila se kod predstojnika upravne oblasti (u tom trenutku kod zapovjednika postaje). Pasoše za Austro-Ugarsku izdavala je okružna oblast, a za inozemstvo Zemaljska vlada (u

³⁰ Note des gemeinsamen Ministeriums an das Reichs-Kriegs-Ministerium und den kön. ungarischen Ministerpräsidenten vom 3. Jänner 1879, Nr. 561 B.H, betreffend die Ertheilung von Pässen zu Reisen nach Bosnien, *Sammlung 1878-1880*, Band I, 387-388. Ipak, samo dva mjeseca kasnije izdata je naredba Zajedničkog ministarstva koja je otvorila mogućnost da se u Bosnu i Hercegovinu iz Monarhije putuje sa služinskim, odnosno radnim knjižicama, budući da su iste sadržavale lični opis onoga koji putuje. Erlass des gemeinsamen Ministeriums vom 17. März 1879, Nr. 738 B.H, betreffend die Giltigkeit der Dienstbotenbücher, *Sammlung 1878-1880*, Band I, 391. Kraljevsko ugarsko ministarstvo unutrašnjih poslova od ove se odredbe ogradiilo, navodeći da radne knjižice tamo više ne postoje, a da se služinačke ne mogu smatrati putnim dokumentima, te da se zato zanatskim pomoćnicima i slugama u Ugarskoj izdaju formalni pasoši. Erlass des gemeinsamen Ministeriums vom 31. März 1879, Nr. 1046 B.H, betreffend die Giltigkeit der Dienstbotenbücher, *Sammlung 1878-1880*, Band I, 391. Koliko je nama poznato, sa služinačkim knjižicama u Bosnu se moglo putovati i dvadeset godina kasnije. Više o tome: Kasumović A. 2007. 170.

hitnim slučajevima mogao je posljednje izdati okružni predstojnik, ali uz istodobno obavještenje upućeno Zemaljskoj vladi).³¹ Ovom naredbom je olakšan i pogranični saobraćaj uvođenjem privremenih putnih isprava koje su vrijedile 14 dana, a izdavale su ih pogranične oblasti. Naglašeno je da pripadnici Monarhije i stranci moraju imati pasoše kada putuju u Bosnu.³² Privremene putne isprave koje bi Bosancima izdala neka druga vlada, kako bi se mogli vratiti u svoju domovinu, austrougarska vlast u Bosni nije mogla smatrati validnim i zagovarala je oduzimanje istih.³³

U međuvremenu je Zemaljska vlada u Sarajevu razradila odredbe iz naredbe izdate krajem januara 1879. godine, precizirajući da će od 1. jula 1879.

³¹ ABiH, ZVS-1, br. 257/1879. Prema navedenoj kategorizaciji putnih isprava (pasoši za putovanja unutar Bosne, pasoši za Monarhiju i pasoši za inostranstvo), te prema nadležnosti organa koji ih izdaju, vidimo da Monarhija za stanovnike Bosne nije predstavljala inostranstvo, ali Bosna nije bila niti njenim sastavnim dijelom da bi se koristili jednaki pasoši za putovanja po Bosni i za ona po Monarhiji. Položaj Bosne je prema ovako reguliranom pitanju pasoša bio također nedefiniran.

³² Ibidem.

³³ To je bio slučaj sa legitimacijskim ispravama koje su izdavale srbijanske vlasti Bosancima u svrhu putovanja u domovinu. Predloženo je da se takve isprave sakupe i posredstvom Austrougarskog poslanstva vrte kneževskoj vladi u Srbiji. *Erlauss des gemeinsamen Ministeriums vom 3. April 1879, Nr. 1091 B.H., betreffend die Giltigkeit serbischer Reisepässe, Sammlung 1878-1880, Band I, 391.* Stav da se od srbijanske vlade Bosancima izdati dokumenti moraju oduzimati Zajedničko ministarstvo je ponovilo početkom naredne godine uz pojašnjenje da će državljanstvo svakog Bosanca i Hercegovca koji je preselio u Srbiju, bez obzira da li se to desilo prije ili poslije zaključenja Berlinskog ugovora, biti ocijenjeno prema zakonima koji su tada bili u upotrebi u Bosni, te da će se potom razmatrati pitanje pasoša. *Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo vom 1. Februar 1880, Nr. 1884, betreffend die Staatsangehörigkeit der nach Serbien übersiedelten Bosnier, Sammlung 1878-1880, Band I, 404.* Upravo pitanje Bosanaca koji su prije Berlinskog ugovora iselili iz BiH, a potom tražili konzularnu pomoć Austro-Ugarske nas je i podstaklo da napišemo ovaj rad. Smatramo da je spomenuto pitanje predstavljalo najveći izazov austrougarskoj vlasti u Bosni u praksi izdavanja pasoša. No, kada je u pitanju srbijanska kneževska vlada, istoj je početkom 1881. godine učinjen ustupak i Zemaljska vlada je dala naredbu prema kojoj će svi pripadnici Bosne i Hercegovine koji su se u Srbiji naselili prije zaključenja Berlinskog ugovora (13. juli 1878) biti smatrani srbijanskim kneževskim državljanima ukoliko imaju pasoše koje im je izdala srbijanska vlada. *Circularerlass der Landesregierung für Bosnien und die Herzegovina vom 13. Februar 1881, Nr. 3092/I, über die Behandlung jener Landesangehörigen, welche vor dem Datum des Berliner Vertrages sich im Fürstenthume Serbien angesiedelt haben. Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Herzegovina, 1881. 1906, 11.*

godine u upotrebu biti uvedeni novi formulari za pasoše³⁴ koji će služiti za putovanja unutar i van zemlje. Potvrđeno je da pasoše u trajanju od dvije godine koji služe za putovanja unutar Bosne i Hercegovine i prema Monarhiji (tzv. tuzemni pasoši) izdaje kotarska vlast, odnosno Ravnateljstvo redarstva za grad Sarajevo, dok inozemne pasoše izdaje šef Zemaljske vlade ili okružna oblast u hitnim slučajevima. Za putovanja koja se odvijaju samo unutar Bosne i Hercegovine izdaju se propusnice u trajanju od 30 dana i za to su nadležne kotarske vlasti, a za grad Sarajevo Ravnateljstvo redarstva. Određena je i visina taksi za izdavanje pasoša.³⁵

Međutim, i pored ovih naredbi Zemaljske vlade, koje su bile jasne i precizne, ostavljen je prostor za različite zloupotrebe s kojima se nova vlast suočavala. Tako se ustalila praksa da stranke koje podnesu molbu kod Ravnateljstva redarstva za izdavanje inozemnih pasoša, nakon što molba bude proslijeđena Zemaljskoj vladi, vrše pritisak na koncipistu (koncept činovnika), kao i na uposlenika u kancelariji za izdavanje pasoša, da njihov predmet bude što prije riješen, kako bi mogli hitno otputovati.³⁶ U vrijeme kada je trebala početi

³⁴ Ovi formulari su ranije izrađeni i upućeni na više adresa kao što su Ministarstvo vanjskih poslova, Ministarstvo rata i dr. *Erlass des gemeinsamen Ministeriums vom 14. April 1879, Nr. 343 B.H, betreffend die Anfertigung von Passblanketten für Bosnien. Sammlung 1878-1880, Band I, 393.*

³⁵ Za svaki inozemni pasoš, bez obzira na vrijeme važenja istog, plaćala se taksa u iznosu od 1 guldena. Kod pasoša za putovanja unutar zemlje postojale su kategorije: 1. za one koji vrijede do šest mjeseci plaćala se taksa 30 kruna; 2. taksa od 50 kruna davala se za pasoš koji traje do godine dana i 3. visina takse za pasoše koji su važili jednu ili dvije godine iznosila je jedan gulden. *Verordnung der Landesregierung in Sarajevo vom 14. Juni 1879, Nr. 9138 pol, betreffend die Ausstellung Pässen, Sammlung 1878-1880, Band I, 395.* Postojao je i prijedlog da se uvede plaćanje taksi i za propusnice za putovanja po Bosni i Hercegovini, ali takav prijedlog nije naišao na odobravanje Zajedničkog ministarstva, jer bi to moglo naškoditi lokalnom saobraćaju. *Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo vom 3. Juli 1880, Nr. 14819, betreffend die Ausstellung Passirscheinen, Sammlung 1878-1880, Band I, 411.* Naredba od 14. juna dopunjena je u septembru 1881. godine u tom smislu da su se ovlaštenja kotarskih vlasti za izdavanje pasoša sada protezala i na kotarske ekspoziture, te je kotarska vlast bila dužna uputiti upravitelje ekspozitura u postupak izdavanja pasoša. *Verordnung der Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina vom 27. September 1881, Zahl 23 024, womit der Punkt 2 der Verordnung vom 14. Juni 1879, Zahl 9138, betreffend die Ausstellung von Pässen, auch auf die Bezirksexposituren ausgedehnt wird, Sammlung 1881, 439.*

³⁶ Zemaljska vlada je ovakve postupke smatrala nedopuštenim, te je uvela novu mjeru, koja je predviđala da se molbe za inozemne pasoše moraju najmanje deset dana prije namjeravanog odlaska podnijeti Ravnateljstvu redarstva. *Erlass der Landesregierung in Sarajevo vom 19.*

izrada prvog popisa stanovništva iz 1879. godine, primijećeno je da muško stanovništvo, naročito ono koje pripada mlađoj populaciji, u želji da izbjegne ovo popisivanje traži inozemne pasoše ili certifikate za prijelaz preko granice pod izgovorom da idu tražiti posao. Budući da je za precizan popis stanovništva bilo neophodno da isto, posebno muško bude prisutno u svojim domovima, te s obzirom na okolnost da se i u Bosni mogao pronaći najamnički posao, jednako kao i u pograničnim zemljama, Zemaljska vlada je naredila svim kotarskim vlastima da kod izdavanja pasoša i posebno kod odobravanja certifikata za prijelaz granice postupaju izuzetno rigorozno, s opaskom da takve dokumente treba izdavati jedino u slučajevima u kojima se putovanje čini nužnim, te ukoliko ne postoji sumnja da putovanje služi za izbjegavanje popisa stanovništva.³⁷ Pripadnici Monarhije također nisu poštivali propise o pasošima i u Bosnu su često dolazili bez ili uz nepotpune putne isprave (uz ceduljice za legitimaciju, propusnice i popratnice). To je za organe vlasti okupiranog područja značilo dugotrajnu prijepisku sa nadležnim oblastima kako bi se takvi putnici snabdjeli potrebnim putnim ispravama. Zemaljska vlada je poslala naredbu svim graničnim oblastima da prijelaz u okupirano područje dopuštaju samo onim licima koja imaju redovito izdane pasoše.³⁸

Sve navedene odredbe Zemaljske vlade ticale su se uglavnom putnih isprava vezanih za putovanja kopnom, ali je Zemaljska vlada posebno uredila i pitanje putnih isprava vezanih za pomorska putovanja. Za obavljanje pomorskog putovanja odobrenje je trebalo tražiti od kotarskih vlasti, odnosno za grad Sarajevo od Ravnateljstva redarstva. Odobrenje se izdavalo u formi certifikata prema jedinstvenom formularu. Kod izdavanja ovih certifikata,

März 1880, Nr. 5996, betreffend die Ertheilung von Auslandpässen, *Sammlung 1878-1880*, Band I, 406-407.

³⁷ Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo vom 18. Mai 1879, Nr. 6639, betreffend die Ausfolgung von Reisepässen zur Zeit der Volkszählung, *Sammlung 1878-1880*, Band I, 572.

³⁸ Okružnica Zemaljske vlade za BiH od 9. maja 1882, br. 14799, glede izvršavanja putničkih propisa pri prijelazu austrougarskih državljana u Bosnu i Hercegovinu, *Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu 1882*. 1882. 278. Osmanski dužnosnici su ovakvu praksu u vezi sa osmanskim državljanima smatrali nepotrebnom. Dok su u Bosnu prije mogli putovati sa propusnicama, sada se i od njih tražilo da imaju pasoše, što je za njihovo poimanje bilo ravno nasilju, jer je Bosna tako za njih postajala inostranstvo. Izvještaj naiba u sandžaku Kale-i Sultaniyye, Muhliisa rodod iz Bosne, od 20. aprila 1895. godine. U: *Osmanli Belgelerinde Bosna Hersek* (Bosna i Hercegovina u osmanskim dokumentima). 2009. 431-433 (Prijevod dokumenta sa turskog: Fahd Kasumović)

koji su se izdavali bez plaćanja taksene pristojbe, nije se uzimala u obzir vojna dužnost podnosioca molbe (za razliku od situacije kada se molba podnosila za izdavanje pasoša). Certifikat je mogao poslužiti da se pomorcima izda služinska knjižica putem lučkih i pomorsko-sanitetskih ureda, odnosno putem konzularnih predstavništava.³⁹

Posebno su interesantne naredbe Zajedničkog ministarstva koje su se ti-cale izdavanja pasoša zemaljskim pripadnicima putem konzularnih predstavništava i misija, jer je ovim naredbama austrougarska vlast pitanje vanjskog suvereniteta, odnosno pitanje ko ima u inostranstvu pravo zastupati zemaljske pripadnike riješila u vlastitu korist. Već početkom aprila 1879. godine, prije nego je i potpisana Aprilska konvencija, Zajedničko ministarstvo je izdalo naredbu, podstaknuto molbom poslanika u Carigradu grofa Zichya, da mu se daju instrukcije o pitanju pasoša i viza za zemaljske pripadnike koji se nalaze u Osmanskom carstvu, da je poslanstvo ovlašćeno takvim ljudima koji se vraćaju u domovinu, a posebno otpuštenim vojnicima iz osmanske vojske izdavati legitimacijske papire u tu svrhu ili eventualno staviti vizu na pasoše koje su ovim ljudima izdale osmanske vlasti.⁴⁰ O pitanju davanja potpore bosanskohercegovačkim zemaljskim pripadnicima koji se nalaze na području Osmanskog carstva, a koji bi se za istu mogli obratiti austrougarskim konzularnim predstavništvima, nisu date precizne instrukcije.⁴¹ Naredba koja je ova

³⁹ Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo vom 14. Februar 1880, Nr. 2955, betreffend die Ausstellung von Seereisedocumenten, *Sammlung 1878-1880*, Band I, 625.

⁴⁰ Grof Zichy je, prema svom izvještaju, dao vize na 493 certifikata o otpustu iz osmanske vojske koji su bili izdati u svrhu povratka u domovinu. Erlass des gemeinsamen Ministeriums vom 7. April 1879, Nr. 801 B.H, betreffend die Passertheilung durch die Missionen und die Consulate und die Unterstützung bosnischer Landesangehöriger, *Sammlung 1878-1880*, Band I, 392. Imamović ovu situaciju tumači kao dvojno državljanstvo koje su u tom momentu uživali bosanski zemaljski pripadnici. Imamović M. 1997. 25. Schneller također zaključuje da u ovom momentu pravo spolnog suverenstva imaju i Monarhija i Osmansko carstvo. Schneller H. 1899. 89.

⁴¹ Ibidem. Ipak, na ove instrukcije se nije dugo čekalo. Narednog mjeseca je Zajedničko ministarstvo ovo pitanje riješilo na taj način da su Konzulatu u Carigradu data ovlaštenja da pruži potporu onim pripadnicima iz Bosne i Hercegovine kojima je ta pomoć bila neophodna. Erlass des gemeinsamen Ministeriums vom 12. Dezember 1880, Nr. 7976 B.H, betreffend die Unterstützung und Verpflegung bosnischer Landesangehöriger in Constantinopel, *Sammlung 1878-1880*, Band I, 417. Time je bila okončana i posljednja etapa u stjecanju prava vanjskog suvereniteta nad pripadnicima Bosne i Hercegovine od strane Monarhije.

pitanja detaljnije regulirala uslijedila je nakon potpisivanja Aprilske konvencije i jasno ukazuje na tendenciju Monarhije da u definiranju pravnog položaja Bosne i Hercegovine i njenih stanovnika zaobiđe Osmansko carstvo. Prema naredbi izdatoj sredinom maja 1879. godine, konzularna predstavništva pripadnicima Bosne i Hercegovine, slično kao i svim pripadnicima Monarhije, imali su pravo izdavati privremene putne i legitimacijske isprave, pri čemu su, radi konstatiranja pripadnosti osobe koja podnosi molbu za izdavanjem ovih privremenih dokumenata, konzulati morali kontaktirati Zemaljsku vladu u Sarajevu, dok je za izdavanje formalnog pasoša konzulat predmet morao slati isključivo Zemaljskoj vladi u Sarajevu.⁴²

Osim toga, Zajedničko ministarstvo je nešto kasnije utvrdilo načelo prema kojem se pravosudna nadležnost austrougarskog građanskog komesara u Pljevljima prostire nad stanovnicima Bosne i Hercegovine koji se zateknu u dolini Lima isto onako kako se ona prostire na austrougarske podanike.⁴³

Uloga Gradskog poglavarstva u Sarajevu u izdavanju putnih isprava

Gradsko poglavarstvo⁴⁴ bilo je dužno objavljivati sve naredbe Zemaljske vlade, pa tako i one koje su se odnosile na izdavanje pasoša. Molbe za izdavanje pasoša podnosile su se kod Gradskog poglavarstva, a ono ih je upućivalo Ravnateljstvu redarstva na dalju obradu. Važan zadatak Gradskog poglavarstva bila je službena korespondencija sa nadležnim oblastima iz drugih dijelova Monarhije, a u vezi sa izdavanjem pasoša za određenu osobu, ili u vezi sa davanjem i primitkom informacija koje su bile ključne da bi se donijela odluka može li se nekome izdati pasoš.⁴⁵

⁴² Erlass des gemeinsamen Ministeriums vom 13. Mai 1879, Nr. 1890 B.H, betreffend die Ertheilung von Reiseurkunden an Angehörige Bosniens, *Sammlung 1878-1880*, Band I, 395. U praksi su konzulati često prelazili preko odredbi ove naredbe i izdavali i produžavali dokumente, a da se prethodno ne savjetuju sa Zemaljskom vladom u Sarajevu, zbog čega je Zemaljska vlada protestirala kod Zajedničkog ministarstva.

⁴³ Schneller H. 1899. 91.

⁴⁴ Fond Gradsko poglavarstvo, koji se nalazi u Historijskom arhivu Sarajevo, tek je u posljednje vrijeme počeo dobivati stručnu obradu u smislu izrade inventara za 1879. i 1880. godinu.

⁴⁵ Postoji evidentirano više prijepiski koje svjedoče o djelokrugu Gradskog poglavarstva, od kojih ćemo, radi ilustracije, navesti samo nekoliko. Gradsko poglavarstvo u Ljubljani pisalo je GP u Sarajevu radi rješenja domovinskog prava izvjesnog Ottomara Bučara, koji je

U aprilu 1880. godine Gradsko poglavarstvo je izdalo oglas u kojem je određeno da će se ubuduće molbe za izdavanje putnica (teskera) besplatno primati kod Gradskog poglavarstva i uvoditi u zapisnik uz donošenje potrebnih biljega. Posebno je naglašeno da molbe koje nemaju jemca (ćefilja, iskrivljeno od turske riječi *kefil*) neće biti primane. Uz oglas su bili priloženi i formulari vezani za jemstvo i vođenje zapisnika o primitku molbe.⁴⁶

Odredba da svaka podnesena molba za izdavanje pasoša ima uz sebe i osobno jemstvo vrlo je značajna, jer govori o pojačanoj kontroli pri izdavanju putnih dokumenata. Osobni jemac je bila osoba koja je na sebe uzimala odgovornost da se nekome licu može izdati pasoš. Pri tome je bilo navedeno ime osobe koja traži putnu ispravu, odredište putovanja, a nekada i posao kojim putuje. Osobna jemstva nekada su i precizirala koja se vrsta pasoša traži (za inozemstvo, Monarhiju ili za putovanje po Bosni i Hercegovini), kao i dužinu njegova trajanja. Jemac je obično bio povezan sa onim koji podnosi molbu ili rodbinskim ili poslovnim vezama. Mogao je jamčiti za pojedinca ili za cijelu porodicu.⁴⁷

Nesklad teorije i prakse: problem izdavanja pasoša jevrejskim porodicama iz Bosne naseljenim u Bugarskoj

Iako je austrougarska vlast nastojala u prvim godinama okupacije zakonskom regulativom riješiti pitanje pripadnosti bosanskohercegovačkog stanovništva, već krajem 1881. godine pojavio se slučaj koji nam je ukazao na to da ove zakonske odredbe u praksi još nisu bile implementirane na pravi način i da nisu bile poštivane.

rođen 1845. godine u Ljubljani, a u Sarajevu je služio kao koncipist. HAS, GP, br. 317/1880. Općinsko poglavarstvo Slatina poslalo je dopis GP Sarajevo u kojem se isto moli da pasoš koji se nalazi u prilogu uruči Jeleni Staruss, koja radi kao sobarica u Civilnoj bolnici. HAS, GP, br. 1275/1880. Kotarska oblast u Novskoj moli GP da potraži izvjesnog Ivana Gregorića i uputi ga u zavičaj jer mu je istekla putovnica. HAS, GP, br. 5059/1880. *Stuhlrichteramt* iz Martinsberga (Ugarska) upućuje molbu GP da se preda vojni pasoš Georgu Hajmásiu, koji pripada općini Saágh, a trenutno živi u Sarajevu. HAS, GP, br. 4816/1880. Najinteresantniji je slučaj gradskog nadstražara Dimitrija Karleuše, jer je prijepiska oko njegovog pasoša trajala od 4. marta 1879. do 25. novembra 1880. godine. HAS, GP, br. 4636, 5167, 4831, 6946/1880. (sve navedene signature odnose se na ovaj slučaj i poredane su hronološki).

⁴⁶ HAS, GP, br. 2612/1880.

⁴⁷ Navodimo primjer samo nekoliko takvih osobnih jemstava. HAS, GP, br. 605, 1666, 1848, 2456, 2613, 3037/1880.

Cijeli slučaj zainteresirao je Ministarstvo vanjskih poslova, Zajedničko ministarstvo finansija i Zemaljsku vladu, nakon što je prvo dobilo izvještaj barona Biegelebena iz Sofije od 13. decembra 1881. godine u vezi sa jevrejskim porodicama bosanskog porijekla naseljenim u Ruščuku i Vidinu. Spomenute porodice uspjele su dobiti bosanske inozemne pasoše (pod ovime se misli na inozemne pasoše koje izdaje austrougarska vlast u Bosni i Hercegovini, op. A. K.) i to rade najvjerovatnije iz tog razloga što žele izbjeći dužnost služenja u bugarskoj vojsci.⁴⁸

Priča se komplicira početkom naredne godine kada Zajedničko ministarstvo finansija šalje dopis Ministarstvu vanjskih poslova u kojem navodi da su se vodili pregovori u slučaju Salomona Pinte iz Vidina, koji je jednom vadio pasoš u Bosni (nije precizirano kada), na osnovu čega ga je c.i k. konzulat trebao uzeti u zaštitu. Ovome su se usprotivile bugarske vlasti koje su isticale da je Pinto već dvadeset godina živio u Vidinu kao osmanski podanik. Baron Biegeleben je u svom izvještaju naveo da je bugarski ministar ovaj slučaj tumačio prema odredbama Berlinskog ugovora, te da je Pintu smatrao osmanskim podanikom. Biegeleben je još istakao da Pinto nije mogao steći bugarsko državljanstvo prema odredbama bugarskog ustava.⁴⁹ U ovom slučaju radilo se o vanjskom suverenitetu Monarhije, ali što je još značajnije, i o kompetenciji konzularnih vlasti, jer iako u izvještaju to nije istaknuto, postavlja se pitanje ko je jevrejskim porodicama izdao inozemne pasoše, kada je poznato da je za njihovo izdavanje nadležna Zemaljska vlada, a ona u cijelom kontekstu nije uopće spomenuta. Međutim, iz dalje korespondencije Ministarstva vanjskih poslova i Zajedničkog ministarstva finansija može se zaključiti da je odlučeno upozoriti bosanske vlasti da ubuduće ne izdaju pasoše u inozemstvu naseljenim Bosancima bez stroge provjere. Čak se razmišljalo i o opciji da se takvim ljudima više uopće ne izdaju pasoši, nego da ih se posmatra kao iseljenike.⁵⁰ Međutim, primjetna je i tendencija bugarskih kneževskih vlasti da izgleda spor koji su u vezi sa slučajem Pinto (kasnije se uz Salomona pojavio i njegov brat) vodile sa Monarhijom, te je u tom smislu napravljen jedan ustupak Austro-Ugarskoj i bugarski knez je priznao da braća Pinto mogu uživati austro-

⁴⁸ ABiH, ZMF, br. 9248/1881.

⁴⁹ Dopis je Ministarstvu vanjskih poslova upućen 23. januara 1882. godine. ABiH, ZMF, br. 355/1882.

⁵⁰ ABiH, ZMF, br. 6445/1882.

ugarsku konzularnu zaštitu.⁵¹

Spomenuti ustupak je ubrzo prerastao u standardnu proceduru kada su bosanskohercegovački pripadnici u pitanju, te je i krajem 1882. godine bugarski ministar vanjskih poslova potvrdio pravo Monarhije da štiti zemaljske podanike nastanjene u Bugarskoj, uz određena ograničenja. Čini se da je time spor sa bugarskim vlastima bio okončan, no ostalo je pitanje koliko su “bosanske vlasti” bile dobro instruirane u vezi sa pitanjem izdavanja pasoša, te je Ministarstvo vanjskih poslova u dopisu upućenom na Kalláya još jednom podvuklo potrebu da se tzv. bosanske vlasti još jednom opomenu da izdaju legitimacijske dokumente zemaljskim pripadnicima u inozemstvu tek nakon stroge provjere njihovih zahtjeva.⁵²

Začuduje činjenica da se, usprkos ovim striktnim uputama o tome da bosanske vlasti moraju biti oprezne pri izdavanju pasoša zemaljskim pripadnicima u inozemstvu, i dalje javljaju slučajevi zloupotreba prilikom izdavanja pasoša. Početkom februara 1884. godine postaje sporan slučaj H. S. Abinona (u dokumentu pogrešno napisano Ahinon) iz Nikopolja i Leona Fincija iz Rasgrada. Upozorava se na činjenicu da neke španske (tj. sefardske) jevrejske porodice u Bugarskoj na osnovu civilnih isprava nabavljaju bosanske inozemne pasoše s kojima onda stječu pravo austrougarske konzularne zaštite, a sve to u cilju izbjegavanja vojne službe.⁵³ Zbog ovog je slučaja Zajedničko ministarstvo finansija uputilo dopis Zemaljskoj vladi u Sarajevu sa naredbom da se ubuduće postupa s najvećom preciznošću kod utvrđivanja zemaljske pripadnosti interesanata za pasoš koji se nalazi u inozemstvu i ako određena molba za izdavanje pasoša nije popraćena odgovarajućim obavještenjima od konzularnih predstavništava, Vlada je dužna obratiti se istima i tražiti podrobna obavještenja posebno o identitetu i zanimanju onoga koji podnosi molbu za pasoš.⁵⁴

Zemaljska vlada je, sa svoje strane, problem pronalazila u činjenici da određeni konzulati (zapravo onaj u Ruščuku) tamo nastanjenim zemaljskim pripadnicima vrše produžavanje u Bosni primljenih inozemnih pasoša. Drugi problem je Zemaljska vlada vidjela u vremenu zadržavanja zemaljskih pri-

⁵¹ Ibidem.

⁵² ABiH, ZMF, br. 6645/1882.

⁵³ Ministarstvo vanjskih poslova upozorilo je na ovaj slučaj Zajedničko ministarstvo finansija jednim dopisom od 12. februara 1884. godine. ABiH, ZMF, br. 896/1884.

⁵⁴ Ibidem.

padnika van domovine i postavljala je pitanje ograničenja tog vremena, jer su dotični imali i određene obaveze prema domovini.⁵⁵ Iako je Ministarstvo vanjskih poslova podržalo Zemaljsku vladu u svemu što je istakla, u dopisu koji je upućen Kalláyu ipak je naglašeno kako konzularni uredi, na osnovu njihovih ukupnih instrukcija, imaju pravo produžavati istekle pasoše, ukoliko za njihovo osporavanje ne postoje osnovane sumnje. Austrijski pripadnici mogli su produženje svojih pasoša tražiti upravo preko konzularnih predstavništava, ali je istaknuto i da u slučaju ugarskih pripadnika izdavanje i produžavanje pasoša spada u nadležnost Kraljevskog ugarskog ministarstva unutrašnjih poslova.⁵⁶

Međutim, Zemaljska vlada je provela istragu u vezi sa slučajem Abinon-Finci. Rezultate istrage detaljno je saopćila u dopisu koji je krajem marta 1884. godine uputila Zajedničkom ministarstvu finansija. Provedena istraga kretala se tragom utvrđivanja domovinske pripadnosti (zavičajnosti) dotičnih, te potom razmatranja da li isti imaju pravo na bosanske inozemne pasoše. Interesantno je da rezultati istrage nisu utvrdili krivicu konzularnih ureda koji su izdavali pasoše bez prethodnog dogovora sa Zemaljskom vladom, zatim koliko su pokazali neozbiljnost lokalnih organa vlasti, pa i same Zemaljske vlade u procesu provjere molbi za izdavanje pasoša, kao i njihovu upućenost u pravila za utvrđivanje zavičajnosti.⁵⁷ Ovaj dopis Zemaljske vlade pokazao je

⁵⁵ Ministarstvo vanjskih poslova podržalo je Zemaljsku vladu u pitanju suradnje sa konzulatima, te je istaklo da bi konzulati kod produženja pasoša zemaljskim pripadnicima trebali prvo stupiti u pregovore sa Zemaljskom vladom. ABiH, ZMF, br. 936/1884. Ovo Ministarstvo je samo nekoliko dana poslije uputilo dopis na konzulat (nije precizirano koji) u kojem je istaklo da se čini nužnim Zemaljskoj vladi da ona u pitanju bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika čiji su pasoši istekli mora uvjetovati odobrenje za dalje zadržavanje u inozemstvu. Prema želji carskog finansijskog ministra, a shodno naredbi od 26. aprila 1879, br. 6904, zamoljen je konzularni ured da ubuduće zemaljskim pripadnicima ne izdaje nove, niti radi produženja starih pasoša, nego da pristigle molbe za pasoše uputi Zemaljskoj vladi u Sarajevu na kompetentnu obradu. ABiH, ZMF, br. 1339/1884.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Prema tvrdnji vladinog povjerenika za grad Sarajevo, porodice Abinon i Finci prije 69 godina napustile su Sarajevo i otišle u Bugarsku. Međutim, ove porodice ostale su i dalje zabilježene u registru Jevrejske općine kao njeni pripadnici, te je ova činjenica navela Policijsku direkciju da spomenutima, na njihov zahtjev, izdaju inozemne pasoše. U nedostatku jednog osmanskog domovinskog zakona, te usljed činjenice da su H. S. Abinon i Leon Finci ledični iz jedne provincije tadašnjeg Osmanskog carstva otišli u drugu, te prema tome nisu formalno iselili, smatra se da Policijska direkcija nije načinila grešku što ih je još smatrala zavičajnim

da lokalni organi vlasti nisu upoznati sa činjenicom da se pravo zavičajnosti gubi nakon što pripadnik općine duži niz godina izbiva iz iste. Drugi, mnogo značajniji propust leži u činjenici da nisu bili upoznati sa činjenicom da je postojao Zakon o osmanskim podanicima (koji, istina, nije mogao razmatrati pitanje zavičajnosti, jer takav pojam Osmanlije nisu poznavale, ali je mogao poslužiti za rasvjetljavanje ovog slučaja).⁵⁸

Izgleda da je Zemaljska vlada, nakon što je imala problema u slučaju Abi-non-Finci, odlučila da sličnim molbama za izdavanje pasoša ne izlazi u susret, te da jevrejske porodice koje su iz Bosne davno preselile u Bugarsku više ne tretira kao zemaljske pripadnike.⁵⁹

To ipak nije bio slučaj sa drugim zemaljskim pripadnicima koji su također Bosnu napustili prije potpisivanja Berlinskog ugovora. Smatramo da je presudan faktor u tome bila činjenica da za iste nije postojala sumnja kako dobijanjem bosanskog inozemnog pasoša mogu izbjeći vojnoj dužnosti u zemlji u kojoj su nastanjeni.⁶⁰

u Bosni. Zemaljska vlada je zauzela stav da se ovim ljudima više ne može priznati zemaljska pripadnost, te je ujedno zamolila Ministarstvo da se zauzme da se ovim Jevrejima oduzmu izdati im pasoši. Zemaljska vlada je još navela da je od ukidanja Policijske direkcije podjela pasoša prešla u njen resor. ABiH, ZMF, br. 2012/1884. Zajedničko ministarstvo finansija prosljedilo je ovaj dopis Ministarstvu vanjskih poslova s napomenom da se pasoši u ovom slučaju trebaju oduzeti.

⁵⁸ *Zakon o podanicima otomanskim* objavljen je 3/15. februara 1869. u listu "Bosna". *Bosna, god. 3, br. 140*, Sarajevo: 3. i 15. februar 1869. 1. Prema članu 5. ovog zakona, osmanski podanici koji bez dozvole vlade prime strano državljanstvo i dalje će se smatrati osmanskim podanicima. Ove jevrejske porodice su iselile iz Bosne kao osmanski podanici. U Bugarskoj, prema Trnovskom zakonu iz 1879. godine, nisu mogli primiti bugarsko državljanstvo, te tako nisu mogli biti tretirani kao npr. iseljenici u Srbiju. Postavljalo se pitanje kome se ove porodice trebaju obratiti za putne isprave.

⁵⁹ U dopisu koje je Ministarstvo vanjskih poslova uputilo Zajedničkom ministarstvu finansija 19. decembra 1885. može se vidjeti da su određene jevrejske porodice rodom iz Bosne (njihova imena su navedena na drugom mjestu, a riječ je o članovima porodice Calmi-Eskenazi, te o Haimu i Menahemu Pinti) poduzele potrebne korake za produženje pasoša, ali da im Zemaljska vlada nije izašla u susret. ABiH, ZMF, br. 9305/1885.

⁶⁰ Interesantan je slučaj Sime Stefanovića iz Janje (kotar Bijeljina), koji se iz Bosne iselio 1865. godine, a posjedovao je osmanski pasoš, no, budući da je služio kao mornar, taj pasoš je izgubio u jednoj nesreći 1882. godine, te je podnio molbu za bosanski pasoš. Zemaljska vlada je u dopisu Ministarstvu naglašavala kako se njegov slučaj ne može povezivati sa slučajevima iz 1881. godine iz dva razloga: 1. dotični je rođen 1846. godine i prema tome nije podlijebao obavezi služenja vojnog roka i 2. nije iselio u Bugarsku, nego u Rumuniju. Ostavljena

* * *

Okupacijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske nastao je, gledano iz ugla pravne teorije, jedan *non-sence*. Prema pravnim izvorima (Berlinskom ugovoru i Aprilskoj konvenciji), suverenost sultana nad ovim provincijama nije bila upitna, ali je Monarhija uspjela u praksi uspostaviti vlast nad Bosnom i Hercegovinom u pravom smislu riječi, kršeći pri tome odredbe spomenutih ugovora, na koje se obavezala. To se najbolje ogleda u pitanju spoljne suverenosti nad bosanskohercegovačkim zemaljskim podanicima, koja je s osmanske prešla na austrougarsku vlast, budući da je ista donijela niz naredbi kojima je regulirano pitanje konzularne zaštite ovih podanika, te pravo konzulata da izdaju pasoše. Ipak, status stanovnika Bosne i Hercegovine bio je jedinstven. Oni nisu bili ni osmanski, ni austrijski, ni ugarski podanici, nego su stekli *Landesangehörigkeit*. Ova zemaljska pripadnost nikada nije bila jasno definirana. Stanovnicima Bosne i Hercegovine izdavane su tri vrste putnih isprava: za putovanje po zemlji, prema Monarhiji, te u inozemstvo. Prve su izdavale kotarske oblasti i ekspoziture, dok su inozemne pasoše izdavali Zemaljska vlada, te okružna oblast (ali samo u hitnim slučajevima). Uprkos mnogobrojnim naredbama koje su regulirale pitanje izdavanja pasoša, u praksi se nova vlast, bar u prvih desetak godina, susretala sa mnogim zloupotrebama, ali je i sama često pokazivala nespремnost da se nosi sa tim problemima. Stječe se dojam da je nekada bila dovedena u pitanje i kompetentnost Zemaljske vlade, kao i njena težnja da različito tumači i rješava slične slučajeve. Na kraju je važno istaći da se težnja Monarhije za uspostavom i dokazivanjem svoga suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom najbolje ogleda upravo u problematici zemaljske pripadnosti i praksi izdavanja pasoša stanovništvu. Ostaje pitanje bez odgovora: Kako su se uistinu osjećali stanovnici Bosne i Hercegovine, kao sultanovi, carevi ili samo svoji?

je sumnja glede tačke 1. da bi dotični mogao tražiti pasoš kako bi svog sina oslobodio od vojne dužnosti, ali se iz protokola uzetog u Konzulatu u Galatzu nije moglo zaključiti da li je Stefanović oženjen i ima li djece. Zemaljska vlada je svejedno bila stanovišta da mu se treba izaći u susret, iako je njegova rodna općina Janja iznijela mišljenje da isti, zbog dugog izbivanja, nema više pravo zavičajnosti, što je kotarska vlast u Bijeljini i potvrdila. Zajedničko ministarstvo finansija je, ipak, podržalo stanovište Vlade uz napomenu da se treba utvrditi porodično stanje Stefanovića. ABiH, ZMF, br. 10 348/1891. Smatramo da je Zemaljska vlada koristila duple aršine pri izdavanju pasoša i utvrđivanju prava zavičajnosti i pripadnosti, dok je postupak općine Janja bio u skladu sa propisima.

IZVORI I LITERATURA

A. IZVORI

a) Neobjavljeni

1. Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, ABiH
 - Zemaljska vlada, Sarajevo
 - Zajedničko ministarstvo finansija

1. Historijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, HAS
 - Gradsko poglavarstvo

b) Objavljeni

- Bavčić U. (Ur.). 1991. *Bosanski ustav, fototip izdanja iz 1910. godine*. Sarajevo: Muslimanski glas.
- Bogićević V. 1949. "Građa za proučavanje ekonomskih odnosa u Bosni i Hercegovini pred ustanak 1875. godine (Prema podacima iz izvještaja austro-ugarskog generalnog konzula Dra Svetozara Teodorovića u Sarajevu iz 1975)". *Godišnjak Istorijskog društva BiH, I*. Sarajevo: Istorijsko društvo BiH.
- *Die Habsburger Monarchie 1848-1918, Verwaltung und Rechtswesen*, Band II. 1975. Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Hertslet E. 1891. *The Map of Europe by Treaty, Vol. IV*. London: Printed for Her Majesty's Stationery Office by Harrison and Sons.
- *Osmanli Belgelerinde Bosna Hersek* (Bosna i Hercegovina u osmanskim dokumentima). 2009. Istanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (Generalna direkcija državnih arhiva).
- *Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen 1878-1880*, Band I. 1880. Wien.
- *Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Hercegovina 1881*. 1906. Sarajevo.
- *Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu 1882*. 1882.
- Younis H. 2009. "Osvrt na fond porodice Jelić u Arhivu Bosne i Hercegovine". *Građa Arhiva Bosne i Hercegovine, Godina I, Broj 1*. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine.

c) Novine

- *Bosna*
- *Neue Freie Presse*

d) Putopisi i studije

- Thoemmel G. 1867. *Geschichtliche, politische und topografisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien*. Wien: Verlag von Albert A. Wenedikt.

B. LITERATURA

- Caplan J. 2001. "This or That Particular Person: Protocols of Identification in Nineteenth-Century Europe". *Documenting individual identity: the development of state practices in the modern World*. Princeton: Princeton University Press.
- Classen L. 2004. *Der völkerrechtliche Status von Bosnien-Herzegowina nach dem Berliner Vertrag vom 13. 7. 1878*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Čepulo D. 1999. "Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868-1918-pravni i politički vidovi i poredbeni motrišta". *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Fahrmeir A. 2001. "Governments and Forgers: Passports in Nineteenth-Century Europe". *Documenting individual identity: the development of state practices in the modern World*. Princeton: Princeton University Press.
- Fournier A. 1909. *Wie wir zu Bosnien kamen*. Wien: Verlag von Christoph Reissers Söhne.
- Imamović M. 1997. *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878-1914*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar.
- Jellinek G. 1914. *Allgemeine Staatslehre*. Berlin:
- Juzbašić Dž. 2002. *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*. Sarajevo: ANUBiH.
- Juzbašić Dž. 2009. "Aneksija i problemi donošenja Zemaljskog ustava (štatuta) za Bosnu i Hercegovinu". *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, 36. Sarajevo: ANUBiH.
- Kasumović A. 2007. "Prilog povijesti marginalnih skupina u Bosni i Hercegovini u doba austro-ugarske uprave: prostitutke". *Historijski zbornik, Godina LX*. Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesnicu.
- Kasumović A. 2008. *Njemački kolonisti u Bosni i Hercegovini u doba austro-ugarske uprave 1878-1918* (rukopis magistarskog rada odbranjenog na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu). Zagreb.
- Kreševljaković H. 1991. *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Izabrana djela I. Sarajevo: Veselin Maseleša.
- Lingg E. 1890. "Die staatsrechtliche Stellung Bosniens und der Herzegowina (Ein Beitrag zur Kritik der Lehre von den Staatenverbindungen)". *Archiv für öffentliches Recht-Fünfter Band*. Freiburg: Herausgegeben von Dr. Paul Laband
- Neumann L. 1885. *Grundriss des heutigen europäischen Völkerrechts*. Wien:
- Nježić Ž. 1910. *Bosna i Hercegovina sa gledišta međunarodnog prava, austro-*

ugarskog državnog zakona i modernog javnog prava od 5. 10. 1908. (Jedno neodržano predavanje). Zagreb: Štampa Srpske štamparije.

- Schmid F. 1914. *Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns*. Leipzig: Verlag von Veit & Comp.
- Schneller H. 1899. *Državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine*. Beograd: Štamparija Kraljevine Srbije.
- Šehić Z. 2007. *U smrt za cara i domovinu! Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878-1918*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Ulbrich J. 1892. *Österreichisches Staatsrecht*, Freiburg:
- Von Kollesberg T. D. 1880. *Der monarchische Bundesstaat Oesterreich-Ungarn und der Berliner Vertrag nebst der Bosnischen Vorlage*. Wien:
- Wurmbrand N. 1915. *Die rechtliche Stellung Bosniens und der Herzegowina*. Wiener Staatswissenschaftliche Studien. Leipzig und Wien: Franz Deuticke.

Summary

LANDESANGEHÖRIGKEIT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE DURING THE FIRST YEARS OF AUSTRO-HUNGARIAN RULE

According to the article 25 of the Berlin Treaty, it was decided that Austria-Hungary would occupy and administer Bosnia and Herzegovina. Since this article did not define Bosnia and Herzegovina's position in detail, the newly created situation required that the Ottoman Empire and Austria-Hungary sign a convention on 21st April 1879 in order to regulate certain issues more precisely. Although it was stated in the introduction of the Convention that the occupation would not harm the Sultan's sovereign rights over these provinces nonetheless the new authorities swiftly assumed the role of the actual sovereign. Prominent jurists of the time developed a discussion about the legal position of Bosnia and Herzegovina. One group referred to the Convention and claimed that sovereignty over these provinces belonged to the Sultan whereas the other group based their views on the realistic situation and the picture "on terrain" arguing that the true sovereign was the Austrian emperor and Hungarian king. Very soon the new authorities completely assumed the so called external sovereignty over the provinces and started issuing travel documents to the Bosnian-Herzegovinian population. A number of legal acts which regulated this issue were passed. It was

attempted to define the term *Landesangehörigkeit* (national affiliation) of the local population but these efforts were easily thwarted. The term remained ambiguous until the very end of the Austro-Hungarian rule, without a legal act that could strictly define it. Efforts made to represent the question of *Landesangehörigkeit* (national affiliation) with a particular legal act were prevented. All this created difficulties for inhabitants, originally from Bosnia and Herzegovina residing in one of the South-Eastern European countries, who attempted to receive consular protection from the Austro-Hungarian authorities.

Key words: legal status of Bosnia and Herzegovina, *Landesangehörigkeit*, passports